

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

LINGVISTIKA

2025 Vol. 4 (1)

www.navoiy-uni.uz

www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Dilrabo ELOVA

Soʻz yasovchi qoʻshimchalarni uslubiy annotatsiyalash 8

Sherzod ATAMURADOV

Inklyuziv muloqotning konnotativ va perlokutiv xususiyatlari .18

Roxila ABDULLAYEVA

Turkiy tillarda antropominant birliklarning oʻrganilishi 29

Gulrux RUZIYEVA

Madaniy voqelikni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar 44

Istoda RASULOVA

Lingvomadaniy interferensiya: madaniyatlararo muloqotdagi lingvistik va kognitiv omillar tahlili 52

Dildora ABDULLAEVA

Leksik tizimda semantik qarama-qarshilik va uning derivatsion mexanizmlari 61

Saodat ISRAILOVA, Saodat NORMATOVA

Bolalar nutqidagi disleksiya muammosiga neyrolingvistik yondashuv 69

Dildora KENJAYEVA

Antroponimlarning lisoniy madaniy xususiyatlarni yoritishdagi oʻrni 79

Mastura KARIMOVA

Allyuziv birliklar tarjimasida lingvistik omillar 87

Saodat ISRAILOVA, Asila KENJAYEVA

Frazeologizmlarda ijobiy va salbiy emotsional holatlarning ifodalanishi va lingvokulturologik talqini 94

Allyuziv birliklar tarjimasida lingvistik omillar

Mastura Karimova¹

Annotatsiya

Jahon tilshunosligida allyuziv birliklar va ularning tarjima jarayonida ekvivalentligini saqlash bilan bog'liq nazariyalar talaygina. Zero, allyuziv birliklar har bir millatning o'ziga xosligi, tarixi, badiiy adabiyoti, ijtimoiy hayotini o'zida namoyon qiluvchi birliklar hisoblanadi. Maqolada allyuziv birliklarni tarjima qilishda tarjima usullarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga oid qarashlar, izohlarni tarjima qilish jarayoniga ikki tomonlama yondashuv to'g'risidagi nazariyalar, tarjimaning lingvistik va ekstralingvistik jihatlari, tarjima nazariyasining fanlararo maqomi kabi masalalar bilan bog'liq ilmiy qarashlar aks etgan.

Kalit so'zlar: *allyuziya, tarjima, ekvivalentlik, lingvistik va ekstralingvistik omillar, lingvokulturologiya, psixolingvistika, sotsiolingvistika.*

Allyuziya (lot. hazil, ishora so'zidan) atamasi o'xshash so'z orqali yoki hammaga ma'lum bo'lgan haqiqiy fakt, tarixiy voqea, adabiy asarni eslatib o'tish orqali stilistik figura, ishora hisoblanadi [Φareeva H.A., 1998: 56]. Allyuziya bir vaqtning o'zida ham uslubiy vosita, ham uning yaratilish bosqichlari natijasidir. Allyuziv birliklar tahliliga oid manbalarda bir qator yondashuvlar berilgan. **Allyuziya mohiyatini aniqlashga semiotik yondashuvda** u og'zaki yoki yozma nutqda bir so'zni boshqasi bilan erkin aniqlash (almashtirish) sifatida qaraladi [Φareeva H.A., 1998: 58]. Fikrimizcha, bunday talqin "ishora" atamasining ma'nosini nihoyatda kengaytiradi. Allyuziyaning stilistik vosita sifatidagi imkoniyatlarini aniqlash uchun uning lingvistik xususiyatlaridan kelib chiqish lozim. Shu bilan birga, allyuziyaning lingvostilistik tadqiqi hali maxsus yondashuv sifatida shakllanmagan va **stilistikaga oid** asarlarda bu usulning mohiyati haqida qisqa izohlar bilan cheklangan. Allyuziya hodisasiga oid yonashuvlarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Leksik stilistika
2. Frazologik stilistika

¹ Karimova Mastura Ablaxat qizi- O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi.

E-pochta: m.karimova94@nuu.uz

ORCID ID: 0009-0002-0875-802X

Iqtibos uchun: Karimova M. Allyuziv birliklar tarjimasida lingvistik omillar. O'zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika. 2025-4: 87-93.

3. Sintaktik stilistika
4. Matn tilshunosligi
5. Tarjimashunoslik

1. Leksik stilistikada allyuziya I.R.Galperin tomonidan ishlab chiqilgan *so'zlarning leksik ma'no turlarining stilistik tasnifida* mantiqiy va nominativ turdagi o'zaro ta'sir qiluvchi leksik ma'nolar (antonomaziya, klishe, parafrazalar, iqtiboslar bilan bir qatorda) sifatida qaraladi. Allyuziya jamiyatning ijtimoiy rivojlanish faktlari bilan bilvosita bog'liq bo'lgan va hissiy-baholovchi xususiyatga ega bo'lgan ikkilamchi nominatsiya vazifasini bajaruvchi leksik birliklar va iqtiboslarning matnga ongli ravishda kiritilishi sifatida tushuniladi.

Allyuziya turg'un iborani qo'llashning o'ziga xos turi sifatida qaraladi, u vaziyat va kontekst bilan bog'liq xususiyatga ega. Yangi leksik ma'nolar shakllanishining boshqa turlari lug'aviy va kontekstual ifodalangan ma'nolar (metafora, metonimiya, kinoya), asosiy va hosila (so'z o'yini), mantiqiy va emotiv (epitet, oksyumoron) o'zaro ta'sirlaridir.

2. Frazologik stilistikada allyuziya ma'lum frazeologik birlikka (FB) ishora qilish yoki butun birlik o'rniga frazeologizmning bir qismini tilga olish sifatida tushuniladi. Allyuziya barqaror tuzilma sifatida qaraladi va frazeologik tushuncha uning ma'nosining barqarorlikni (taniqlilikni) ta'minlaydigan tarkibiy qismlarini aniqlash imkonini beradi.

3. Sintaktik stilistikada allyuziya matn implikatsiyasi usuli sifatida qaraladi (tagma'no, ellipsis, semantik murakkablashuv kabi leksik-semantik hodisalarni birlashtiradi) va allyuziyaning badiiy asarning muhim elementi sifatida xizmat qilish qobiliyati aniqlanadi.

4. Matn tilshunosligida allyuziya germeneytika, ya'ni matn haqidagi fan doirasida qabul qilingan ma'lumotni qayta idrok etish vositalaridan biri sifatida qaraladi. Matnning konseptual tahlili shuni ko'rsatadiki, allyuziv birlik juda keng qamrovli ma'lumotga ega bo'lib, butun asarning (xotira allyuziv sarlavhalari) yoki uning qismlarining (mahalliy allyuziyalar) asosiy semantik konseptining tashuvchisi hisoblanadi. Allyuziyaning semantik yoki stilistik ta'siriga uchragan matn makoni uni matnning muhim semantik va tarkibiy elementiga aylantiradi. Allyuziyaning amal qilishi ustida olib borilgan kuzatishlar stilistik jihatdan belgilangan ifoda elementlarining matnning neytral qismlariga ta'sirining tabiati va kuchini aniqlashga yordam beradi va natijada butunning alohida

qismlari o'rtasidagi shakliy va semantik aloqalarni yoritadi.

5. Tarjimashunoslikda allyuziya. Allyuziv birliklar o'ziga xos ijtimoiy-madaniy semantikaga ega bo'lgan til birliklari, ma'lum bir kommunikativ ta'sirni yaratishga qaratilgan, o'ziga xos baholash konnotatsiyasiga ega bo'lgan birliklar sifatida tarjima qilish ko'plab qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Chunki bu usulning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarini saqlab qolish murakkab vazifa hisoblanadi. Shu sababdan allyuziv iboralar tarjimasiga integratsiyalashgan yondashuv, ularning lingvistik va madaniy qiymatining turli jihatlarini hisobga olish zarur. Ushbu qoidaga asoslanib, biz ***allyuziyalarni tarjima qilishda tarjima usullarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga kompleks yondashuvni*** maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ushbu stilistik usulning ko'p qirrali ko'rib chiqilishi (uning tuzilishi, semantikasi, matniy ahamiyati, kommunikativ va pragmatik qiymati) bizni shunday xulosaga olib keldiki, faqat shunday yondashuv uning usullarining ozmi-ko'pmi yaxlit manzarasini berishi mumkin. Sanab o'tilgan omillarni hisobga olmasdan, allyuziyalar tarjimasini aslidek deb bo'lmaydi.

Bu borada ilk nazariya- *tasvirlangan* qismlarining o'ziga xosligini taxmin qilishga asoslangan tarjimaning denotativ nazariyasi. Tarjimon qabul qiluvchiga asl nusxada ko'rsatilgan denotatsiyalar haqida ma'lumot uzatadi. Haqiqiy voqelikka asoslanib, denotativ nazariya asl matn mazmuni muammosini hal qilishga yordam beradi, ammo tarjimonga vaziyatni tavsiflash shakliga e'tibor berishga imkon bermaydi. Denotativ nazariya asl nusxaning bir xil segmenti uchun bir nechta tarjima variantlari imkoniyatini tushuntira olmaydi va ushbu variantlar orasidagi tanlovni asoslash uchun nazariy asos yarata olmaydi. Aslida, tarjima uchun til vositalarini tanlash ko'pincha vaziyat bilan belgilanadi. Tarjima denotativ nazariyasining rivojlanishida aks ettirilgan tarjima ekvivalentligi haqida sof lingvistik tushuncha A.B.Fedorov [1983], Y.I.Retsker [1974: "muntazam yozishmalar" nazariyasi deb nomlagan], J.Catford [1965: mavzu tushunchasi, referensial ekvivalentlik].

Transformatsiya nazariyasi asl matnni o'zgartirish shaklida tarjima jarayonini ifodalaydi, buning natijasida asl nusxaga o'xshash nutq mahsuloti yaratiladi [Mamaeva A., 1977: 78-79]. Ushbu nazariyaning paydo bo'lishi 'transformatsion grammatika' deb nomlanuvchi lingvistik o'qitish g'oyalari bilan bog'liq. Transformatsion grammatika g'oyalaridan foydalanadigan ikkita yo'nalish mavjud. Birinchi yo'nalish matn yaratish jarayonining

o'zi chet tilining birliklari va tuzilmalarini tarjima qilingan tilning birliklari va tuzilmalariga aylantirish deb hisoblaydi. Ikkinchi yo'nalish til shakllarining xilma-xilligini turli xil til kodlarida ekvivalentlikka ega bo'lgan cheklangan miqdordagi yadro tuzilmalariga kamaytiradi. Ushbu yo'nalish tarjimaning uch bosqichini ajratib turadi: tahlil bosqichi-asl nusxadagi tuzilmalar tilning yadro tuzilmalariga aylantiriladi. **Tarjimaning semantik nazariyasi** mazmun so'zlar ma'nosining ichki tuzilishini tahlil qilish orqali uzatiladi degan taxminga asoslanadi. Har qanday semantik tarjima modeli muqarrar ravishda strukturani tahlil qilishni, undagi ba'zi elementar birliklarni yoki tarkibiy qismlarni aniqlash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Semantik nazariya tarkib rejasini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. U tarjima ekvivalentligini asl nusxa va tarjima mazmunida umumiy semalar mavjudligiga asoslaydi. Tarjimaning semantik modelini yanada rivojlantirish elementar ma'nolar nazariyasini "generativ semantika" deb ataladigan ba'zi g'oyalar bilan birlashtirish mumkin [Mamaeva A., 1977: 40-49]. **Daraja nazariyasi yoki ekvivalentlik darajalari** nazariyasi asl va tarjima qilingan matnlarning o'xshash darajalari o'rtasida ekvivalentlik munosabatlari o'rnatilishiga asoslangan tarjima faoliyati modelini nazarda tutadi. Ushbu modelning asosi matn tarkibidagi manbadan retseptorga uzatiladigan turli xil ma'lumotlar darajalarni tanlashdir.

Allyuziya stilistik vositasini tarjima qilishda ekstralingvistik xususiyatlarni o'rganish tarjimaning bir qator nazariyalariga murojaat qilishni nazarda tutadi. Allyuziya tarjimasi haqida fikr yuritar ekanmiz, uning yana bir xususiyatiga e'tibor qaratishimiz kerak, bu har bir muayyan holatda allyuziv iboraning tarjima usulini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi - uning madaniy xususiyatlari.

Izohlarni tarjima qilish jarayoniga ikki tomonlama yondashuv to'g'risidagi qoida ushbu bobning tuzilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Allyuziv birlikning madaniy semantikasini bilishga asoslanib, biz allyuziyalar tarjimasining umumiy sxemasini tuzishga harakat qilamiz. J.Munen ta'kidlaganidek, "chet tilidan tarjima qilish uchun ikkita shart kerak, ularning har biri zarur, bittasi yetarli emas: bu chet tilini o'rganish va shu tildan foydalanadigan jamoaning etnografiyasini o'rganish. Agar ikkala shart ham bajarilmasa, to'liq tarjima bo'lishi mumkin emas" [Mamaeva A., 1977: 45-49].

Tarjimaning ikki sharti yoki ikki tomoni - lingvistik va ekstralingvistik - tarjimada albatta hisobga olinishi kerak. Allyuziv

birliklarni tarjima qilish jarayonida har ikkala tarkibiy qismni hisobga olish zarur ko'rinadi, bu, birinchi navbatda, ularning madaniy qimmati bilan bog'liq.

Tarjimonlik faoliyatining lingvistik asoslariga murojaat qilish tarjima strategiyasini tanlashni belgilaydigan til mexanizmlari, til omillarini (birinchi navbatda, ko'rib chiqilayotgan tillar o'rtasidagi tuzilmaviy tafovutlar va ularning birliklari o'rtasidagi funksional farqlarni) aniqlashni nazarda tutadi. **Tarjimaning ekstralingvistik omillarini hisobga olish** uning keng madaniy kontekstdagi mohiyatini ochib berishga va, xususan, tadqiq qilishga yordam beradi.

XXasr boshlaridan tarjimashunoslikda ikkita alohida yo'nalish mavjud edi: lingvistik va ekstralingvistik. Ular tilshunoslik va adabiyotshunoslik [Mamaeva A., 1977: 45-49] sifatida alohida rivojlandi. Keyin har bir yo'nalishning izolyatsionizmi asta-sekin bartaraf etildi va uni tahlil qilishning integratsiyalashgan yondashuvi ishlab chiqildi. Tilshunoslikning rivojlanishi, boshqa fanlar bilan yaqin aloqalarning o'rnatilishi va bu mexanizmni harakatga keltiruvchi tildan tashqari omillarni izlashga yordam beradigan yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishi tarjima nazariyasi doirasini sezilarli darajada kengaytirdi. Tarjima jarayon sifatida endi tor lingvistik nuqtayi nazardan, ijtimoiy-madaniy va psixologik omillardan ajralgan holda ko'rib chiqilmaydi. So'nggi paytlarda tarjima ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatlarini hisobga olgan holda kengroq kontekstda o'rganilmoqda.

 Ma'lumki, **tarjima nazariyasining fanlararo maqomi to'g'risidagi qoidani** Yu. Nayd asoslab bergan, u tarjimaga oid to'rtta alohida mavjud yondashuvni (filologik, adabiyotshunoslikka yo'naltirilgan, lingvistik, tilshunoslikka tayanadigan, kommunikativ, kommunikatsiya nazariyasiga asoslangan, sotsiolingvistika va madaniyatshunoslikka asoslangan sotsiosemiotik) ko'rib chiqib, bu yondashuvlarning barchasi bir hodisaning turli jihatlarini yoritadi, degan xulosaga kelgan. Shuning uchun tarjimon tillararo va madaniyatlararo muloqot muammosini turli nuqtai nazardan o'rganuvchi turli ilmiy fanlarning yutuqlaridan foydalanishi lozim [Ben-Porat, 1976: 105-128].

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda allyuizv birliklar tarjimasida tarjima nazariyasining ko'plab turdosh fanlar, birinchi navbatda, sotsiolingvistika va psixolingvistika, lingvokulturologiya bilan aloqasiga asoslangan tarjima modellarini lingvistik omillar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi..

Adabiyotlar

- Kurbanova, M. M., & Xomidova, M. F. (2024). The Influence Of Allusive Names On The Perception Of Artistic Text. SPAST Reports, 1(1).
- Ben-Porat Z. The Poetics of literary of Allusion. PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature 1. – 1976. – P. 105-128.
- Мамаева А.Г. Лингвистическая природа и стилистические функции аллюзии (на материале английского языка): Автореф. дне. ...канд. филол. наук. – М., 1977. – С. 24.
- M. Kurbanova, M. Yo'ldoshev. Matn tilshunosligi. O'quv qo'llanma. - T: Universitet, 2010
- Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи Текст. Серия литературы и языка. – 1998. Т. 57. – № 5. – С. 25 – 38.
- Karimova, M. A. (2023). MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDA NAVOIY ANTROPINIMINING TARIXIY ALLUZIYA SIFATIDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(16 SPECIAL), 287-289.

Linguistic factors in the translation of allusive units

Karimova Mastura¹

Abstract

In world linguistics, there are many theories related to allusive units and the preservation of their equivalence in the translation process. After all, allusive units are bilrics that reflect the uniqueness, history, fiction, and social life of each nation. The article reflects views on the study of the peculiarities of translation methods in the translation of allusive units, theories of a two-sided approach to the process of interpretation, linguistic and extralinguistic aspects of translation, scientific views related to such issues as the interdisciplinary status of translation theory.

Keywords: *allusion, translation, equivalence, linguistic and extralinguistic factors, linguoculturology, psycholinguistics, sociolinguistics.*

References

- Kurbanova, M. M., & Xomidova, M. F. (2024). The Influence Of Allusive Names On The Perception Of Artistic Text. SPAST Reports,

¹ Karimova Mastura Ablakxat qizi- Teacher of the National University of Uzbekistan
Email: m.karimova94@nuu.uz

ORCID ID: 0009-0002-0875-802X

For citation: Karimova M. Linguistic factors in the translation of allusive units. Uzbekistan: Language and Culture. Linguistics, 2025-4: 87-93.

1(1).

Ben-Porat Z. The Poetics of literary of Allusion. PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature 1. – 1976. – P. 105-128.

Мамаева А.Г. Лингвистическая природа и стилистические функции аллюзии (на материале английского языка): Автореф. дне. ...канд. филол. наук. – М., 1977. – С. 24.

M.Kurbanova, M. Yo'ldoshev. Matn tilshunosligi. O'quv qo'llanma. - T: Universitet, 2010

Homidova M. Badiiy matn persepsiyasida intertekstuallik. F.f.f.d. -T.,2021

Karimova, M. A. (2023). MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDA NAVOIY ANTROPINIMINING TARIXIY ALLUZIYA SIFATIDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(16 SPECIAL), 287-289.